УДК 930.2:347.2:347.67"16 "

Наталія Білоус

ТЕСТАМЕНТИ ВОЛИНСЬКИХ МІЩАН XVII ст.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

У статті представлено джерелознавчий аналіз актів останньої волі волинських міщан XVII ст. Даний комплекс джерел досі не перебував у полі зору дослідників. На сьогодні збереглося трохи більше ста цих текстів, що становлять джерелознавчу цінність для істориків, мовознавців, етнографів. Автором розглянуто формуляр і структуру документів, виявлено їхні особливості та характерні риси.

Ключові слова: тестаменти міщан, джерелознавчий аналіз, формуляр, структура документів.

Тестаменти або акти останньої волі людей ранньомодерного часу – носії цінної інформації для дослідження багатьох аспектів функціонування суспільства. Крім даних соціально-економічного характеру, вони містять інформацію з генеалогії, демографії, релігійності, історії повсякдення.

На відміну від князівських і шляхетських тестаментів XVII ст., міщанські донедавна перебували за межами поля зору дослідників. Через значні втрати міських архівів за окреслений період збереглося відносно небагато цих актів. За нашими підрахунками, їхня кількість ледве перевищує сотню. До нашого часу дійшли лише деякі книги окремих міст – Луцька, Олики, Дубна, Ковеля, Ратного, Вижви, Милянович, що зберігаються нині у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві. На жаль, частина актів із цих книг уже погано читаються через бляклий і пошкоджений текст.

Найраніша міська книга Луцька (1638–1640) містить чотири тестаменти міщан, ще стільки вдалося виявити в луцьких ґродських книгах і в монастирських фондах (загалом вісім). За кількістю та інформативністю заповітів найбагатші книги Олики: книга № 4 (1644–1659) містить 16, а книга № 7

(1659–1670) – аж 49 записів. У книзі № 6, яка складається з фрагментів різних актів (1600–1606), є три повні й п'ять фрагментарних актів останньої волі. Значна (порівняно з іншими містами Волині) кількість тестаментів у книгах Олики пояснюється більшою дисциплінованістю тутешніх канцеляристів та усталеною практикою, що склалася в міському уряді за князів Радивилів. У трьох дубенських книгах виявлено 8 тестаментів (1660–1674), у десяти ковельських – 16, одна вижівська має тільки один запис; три ратненські книги досліджуваного часу не містять жодного міщанського, а лиш один шляхетський (!?); у книзі містечка Миляновичі, в якій зібрані акти з різних книг за 1650–1702 рр., вдалося виявити тільки два тестаменти міщан. Незначна кількість цих актів пояснюється тим, що практика запису їх не набула ще поширення. Уписували далеко не всі заповіти, а лише ті, що приносили до міського уряду родичі або приятелі померлих. Інколи самі тестатори прагнули оформити в ратуші свою останню волю, щоб убезпечити себе й близьких від зазіхань сторонніх осіб на спадок. До книг потрапляли також тестаменти жителів сусідніх містечок, прибульців із Корони, представників інших станів та соціальних прошарків – військових, духовенства різних конфесій, замкових слуг, убогих мешканців тощо. Міщани, у свою чергу, іноді записували тестаменти до замкових і ґродських книг.

1. Складання тестаментів

Здебільшого тестамент складали в будинку помираючого. У більшості випадків маємо про це чітку інформацію. При цьому присутніми бували три-чотири лавника чи райці та представник від міської канцелярії, який оформляв акт. Тексти записували як від першої, так і від третьої особи. Тестатори могли надиктовувати свою останню волю, у таких випадках до актів потрапляли думки, емоції, рефлексії помираючого. У деяких актах можна розгледіти особистісний аспект, відчуття страху й побоювання за стан душі в переддень смерті. Авторське начало найбільш присутнє в тестаментах, де зафіксовані діалоги поміж тестатором і його спадкоємцями. Звісно, таких документів обмаль, утім, саме вони віддзеркалюють палітру взаємовідносин у родинах.

Для зізнання на уряді (тобто запису в книги) тестамент приносив один зі свідків, який був присутній під час його складання, або члени родини померлого, зацікавлені в успадкуванні майна. Про це є відповідні записи в заголовках до актів, як, наприклад, до тестаменту ковельського міщанина Миколая Пилиповича, доставленого родичами тестатора Яном Супруновичем і Григорієм Белзом, яких він призначив опікунами своєї родини: «Stanowszy personaliter przed actami niniejszymi miejskimi kowelskiemi, sławetny Jan Suprunowicz i Hrehorij Bełz aktykowali testament nieboszczyka

sławetnego Mikołaja Pilipowicza do xiąg niniejszych iako opiekunowie do tego testamentu z bliskiej krewności za prośbą przedaną. Który to testament przed śmiercią nieboszczyka pomienionego w roku 1668 msca maia 20 dnia takowym tekstem słowo w słowo był pisany…»[1].

Часто документ приносили для запису в урядові книги вдови. Так вчинила, зокрема, ковельчанка Катерина Трохимівна: «Stanowszy personaliter przed aktami miejskimi kowelskiemi, wielebna hospodynowa ojca Fedora Demianowicza niebożczyka, ojca wedenowskiego, Katarzyna Trochimowna z przytomnością zięcia swego na imie Piotra Kiryłowicza prosiła nas, urząd, abyśmy przyięli do act naszych miejskich kowelskich testament uczyniony dobrowolny niebożczyka małżonka jej, który iest testament po rusku pisany, na którym testamencie imiona są tych mieszczan i parafijan niżej napisane, które przy tym byli, co roskazaliśmy uczynić» (1670)[2]. Останній з актів цікавий тим, що тестатор – священик Введенської церкви в Ковелі Федір Дем'янович – написав його власноруч. Документ має спрощену структуру, зокрема, у ньому відсутні аренґа, диспозиція щодо душі, санкція. Подібні випадки фіксуються також в Олиці, але вони поодинокі. Найчастіше тестатори були неписьменними й усього лиш ставили наприкінці акту хрестики.

Інколи оформляли останню волю в самій ратуші. У такому випадку тестамент складав міський писар у присутності лавників і райців. В Олиці, наприклад, цю функцію протягом 12-ти років виконував Лукаш Гонщевський; усі оформлені ним заповіти мають схожі формуляри.

Тексти записані до міських книг переважно по-польськи, тобто офіційною мовою тогочасних міських канцелярій. Можемо припустити, що здебільшого оригінали складали українською, а потім перекладали на польську й записували в міські книги. Зафіксовані випадки, коли тестаменти вносили мовою оригіналу, та це, скоріше, винятки, ніж усталена практика. Таким є, наприклад, заповіт ковельського міщанина Василя Дубовця, написаний ним, схоже, власноруч. У тексті, який починається й закінчується словами «Во имя Отца и Сына и Святого Духа. Аминъ», опущені майже всі складові формуляру, крім диспозиції, де тестатор розпоряджається на користь дружини й дочки своїм майном[3].

Тестамент вижівського міщанина Левка Демковича (1687), теж уписаний мовою оригіналу, більш розгорнутий за формулою і детальніший за змістом. Відчуваючи на схилі віку наближення смерті, тестатор запросив до себе додому священика й міських урядників, один з яких був його братом («вєдлугъ ѡбычаю пра*в*ного упросил*єм* в до*м* сво*и* ѡ*т*ца Со*ф*рония

[1] Центральний державний історичний архів України у Києві (далі: ЦДІАК України), ф. 35, оп. 1, спр. 3, арк. 334 зв.

[2] *Там само*, спр. 4, арк. 100.

[3] *Там само*, спр. 6, арк. 274.

Спа*с*кого мѣсцкого вижє*в*ского, такъ т*єж* и вряду мѣсцького напєрвє*и* Яцька Корє*и*ка, Ми*с*ка Данилович и Яна Щалновича, бу*р*ми*ст*ровъ, и Трохима Дє*м*кович присяжного, брата свого рожоного»[4]), і в їх присутності склав акт останньої волі. Після його смерті вдова Катерина Мисківна принесла документ для запису в міські книги: «Ста*в*ши ѡчєви*с*тє Катєрина прє*д* нами, врядо*м,* Сємєнє*м* Ку*м*ми*с,* Ивана Поридубскомъ и Радко*м* Ми*с*ович и присяж*н*ыми Лєсє*м* Ковалє*м*, Уласо*м* Дємєни*с* – врядо*м* спо*л*ны*м* – указала та*с*тамєнътъ мужа свого Лє*в*ка и просила, абы то*т* та*с*тамє*нт* бы*л* взяты*и* до кни*г* вєчи*с*тыхъ и *с*писанъ слово до *с*лова, що *с* мы, взра*в*ши в та*с*тамєнътъ, жє є*ст* слушны*и,* с пєча*т*ю мѣсцъкою…»[5].

За нашими спостереженнями, у маленьких містечках не завжди при вписуванні складених раніше тестаментів до книг дотримувалися практики перекладу на польську мову. Так, у Миляновичах 1650 р. міський писар Іван Лукошевич у присутності священика Покровської церкви Онисифора склав у домі смертельно хворого Якова Ласковича руською мовою його тестамент. Після смерті міщанина згаданий священик приніс цей акт для вписання до міських книг і його внесли мовою оригіналу. Акту останньої волі передувала преамбула польською мовою із зазначенням імен присутніх на уряді лентвійта, райців і лавників[6].

2. Структура тестаменту

2.1. Вступні формули

Вписи починалися з титулу, відокремленого від основного тексту. Після дати записували преамбулу, імена свідків та умови, за яких було укладено тестамент, і шлях, яким він потрапив до уряду. Щодо вступних частин формуляру або клаузул, то вони майже не відрізнялися від актів останньої волі, оформлених в інших містах Речі Посполитої.

Початковий протокол починався з *invocatio*, звернення до небесних сил типу «Во *и*мя Ѡ*т*ца и Сына и С҃того Д҃ха, Св. Тро*и*цы, Свято єдиного[7]». Іноді зустрічалися розширені інвокації: «W imie Ojca, i Syna, i Ducha świętego, niech się na sławe tej że jedynej Trójcy będzie. Amen»[8]; «W imie Trójcy Przenaświętszej, Ojca, i Syna, i Ducha świętego stań się ku wiecznej pamięci teraz i na potym będącego wieku ludziom. Amen»[9]; «W imie

[4] *Там само*, ф. 32, оп. 1, спр. 1, арк. 163.
[5] *Там само*.
[6] *Там само*, ф. 1401, оп. 1, спр. 1, арк. 168–168 зв.
[7] *Там само*.
[8] *Там само*, ф. 35, оп. 1, спр. 4, арк. 117.
[9] *Там само*, спр. 2, арк. 117 зв.

Przenaświętszej żywot dającej i nierozdzielnej świętej Trójcy Ojca i Syna, i świętego Ducha, niech się ku wiecznej pamięci stanie. Amen»[10].

В *intitulatio* вказувався соціальний статус тестатора, згадувалися уряди, які він посідав. Тексти починаються здебільшого формулою, в якій стверджується задовільний психічний стан особи, що становило одну з необхідних умов правової чинності тестаменту, наприклад: «Я, рабъ Бжи*и* Яко*в* Ласкови*ч*, мєсщани*н* миляно*в*ски*и*, будучи ѡ*т* Гда Бга хоробою ѡбложоны*и*, алє єщє за млстю Бжєю розуму зуполного и сумєня досконалого»[11].

Наступна клаузула – *arenga* – містить обґрунтування необхідності написання тестаменту. Приводом до цього була крихкість людського життя й загальна невідворотність смерті. Така стандартна формула міститься, наприклад, у тестаменті дубенського міщанина Івана Кладовника: «W imie Ojca i Syna, i Ducha Świętego. Amen.

Ja, Iwan Kładownik, mieszczanin dubieński, będąc od Najwyszczego Stworzyciela swego chorobą nawiedzony, gdzie pamiętaiąc na dekretowi Nayjwyszczego Boga, od którego nikt wolen być nie może, ale cale pewnie dług oddać ziemi prychodzi mi. Gdzie ia, będąc na umyśle zdrowym, chcąc ostatnią wolą moią dla uspokoienia wszystkiej rzeczy uczynić...» (23. 01. 1664)[12].

Дещо інакше цей фрагмент переданий у тестаменті олицької міщанки-католички Маріанни Слоньчиної: «W imie Boga, Oyca, y Syna, y Ducha świętego. Amen.

Wiedząc o nieomylnym dekrecie Boga wszechmogącego, iż kto się rodzi, umrzeć musi, i każdy z żyiących tego uchronić się nie może, a pogotowiu ile chory, bliższy śmierci, za czym i mnie, gdy Bog wszechmogący na ciele chorobą nawiedził, lubo się na umyśle zdrową będąc i executiey dekretu Boskiego wyglądaiąc, tą ostatnią wolą moią, ubostwo moie tak, a nie inaczey chcę mieć rozporządzoną» (15. 12. 1661)[13].

Власне розпорядження тестатора розпочинала диспозиція, що стосувалася душі. Рефлексії про смерть, потойбічне життя записувалися в міщанських тестаментах загалом рідко, особливо це стосувалося жителів маленьких містечок. Утім, у тестаментах ковельських міщан удалося знайти такі записи. Так, у преамбулі тестаменту Івана Козловського читаємо: «Ja, Iwan Kozłowski, będąc chorobą od Pana Boga nawiedziony, iednak na umyśle zdrowy, widząc tego świata wielką odmianę i pomniąc na surowy dekret Stwórcy mego, który na Adama, pirwszego rodzica rodzaiu ludzkiego, wydał, że żaden człowiek tak na tym mizernym padole świata tego żyjąc, nieuchronnie

[10] *Там само*, спр. 7, арк. 89.
[11] *Там само*, ф. 1401, оп. 1, спр. 1, арк. 168.
[12] *Там само*, ф. 33, оп. 1, спр. 1, арк. 264.
[13] *Там само*, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 91.

onemu musi, iako i sam Zbawiciel nasz powiedział: człowiecze, z ziemie ś wyszedł i w ziemię się obrócisz…» (27. 07. 1678)[14].

Подібні записи трапляються також в інших ковельських тестаментах. Вони не були чимось винятковим і особливим для тогочасного міського соціуму Волині. Мотиви страждань, гріхів, пекла, спасіння були дуже популярними в XVII ст. Вони включалися в проповіді, містилися в учительних Євангеліях, зображалися в сценах страшного суду.

2.2. Диспозиції щодо душі і тіла

Диспозиції, що стосувалися поховання, включали записи «на відправу» тіла, молитву за упокій та поминання душі (у православних – сорокоуст), пожертви для храмів, шпиталів, убогих (ялмужна). На ці цілі відписувалися певні суми готівки або наказувалося продати частину майна, зокрема коней чи волів.

Православний луцький лавник Стефан Булгак заповів, наприклад, поховати його останки при церкві св. Покрови, на яку відписав 10 зол. пол.[15] Православні міщани Дубна просили поховати їх на цвинтарі церкви св. Іллі[16], а з передмістя Сурмичі – при церкві св. Юрія (або Георгія)[17].

В Олиці, де мешкали представники різних етносів і конфесій, бідних міщан-католиків ховали на цвинтарі при старому костелі св. Петра, заможніших – при колегіаті св. Трійці (побудована князями Радивилами в 1635–1640 рр.); уніати, яких у другій половині XVII ст. найбільше було в місті, знаходили вічний спочинок при церкві св. Трійці на передмісті Завороття; православних, які мешкали на передмісті Залісоччя, ховали при Стрітенській або Громничій церкві.

Аналізуючи легати на побожні цілі, варто зазначити, що міщани-католики заповідали на похорон і на храми більші суми. Луцький міщанин Томаш Ясінський записав, наприклад, домініканському костелу на образ Діви Марії 100 зол. пол.[18] Олицька міщанка Софія Куновська відписала 300 зол. пол. (4. 03. 1667). При складенні нею тестаменту свідками були вікарій колегіати ксьондз Ян Венцкевич, професор Замойської академії Ян Богуш, що викладав і в Олицькому колегіумі[19], та бурмистр Каспер Северич. Міщанка

---

[14] *Там само*, ф. 35, оп. 1, спр. 6, арк. 178.

[15] *Там само*, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 92.

[16] *Там само*, ф. 33, оп. 1, спр. 1, арк. 155, 264, 465.

[17] *Там само*. Арк. 283.

[18] *Білоус Н.* Заповіти луцьких міщан кінця XVI – першої половини XVII ст. // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ. – Луцьк, 2011. – Вип. 7. – С. 198.

[19] Wiadomość o profesorach Akademii Zamojskiej / Wyd. ks. *J. A. Wadowski*. – Warszawa, 1899–1900. – S. 43.

просила поховати її в колегіаті в братському гробівці і заповіла на це 100 зол. пол. Такі самі суми вона повідписувала луцьким домініканцям, бернардинам у Сокалі, домініканцям у Підкамені, кармелітам у Дорогостаях; 12 срібних ложок призначила на пристойне поховання; католицькому шпиталю св. Хреста й уніатському шпиталю на передмісті Завороття залишила сад із городом, а Олицькій колегіаті – комору під ратушою[20].

У деяких тестаментах одразу після інвокації та інтитуляції йде диспозиція щодо майна, як-от у тестаменті православного миляновицького міщанина Єфрема Завадського 1694 р.: «Во имя Ѡ*т*ца и С҃на, и С҃того Д҃ха нынѣ и завжди и во вѣки вѣко*м*. Аминь.

Я, рабъ б҃жи*и* Ефрє*м* Завадзки*и* Турчиновичъ, будучи ѡ*т* Г҃да Б҃га хоробою навѣжоны*и* а видячи, ижє*м* ближши*и* до смє*р*ти, а нѣжєли до живота, хочу свою убогую маєтку роспорадити…»[21].

Здебільшого волинські міщани відписували на побожні цілі невеликі грошові суми (5–10 зол. пол.) або борги, які спадкоємці мали сплатити взамін на відписане їм майно[22].

2.3. Диспозиції щодо майна

Друга частина диспозиції – прагматичніша й важливіша для міщан – стосувалася майнових справ. Майже в усіх тестаментах згадано житлові будинки, в окремих випадках ідеться й про господарські споруди (хліви, клуні, пекарні, броварні, солодовні).

Луцький лавник Стефан Булгак дітям дочки залишив будинок із ґрунтом, а дружині – крамницю. Луцький райця Криштоф Немиський записав своїм двом дочкам дім з усіма речами[23]. Олицький міщанин-огородник Ювко з передмістя Залісоччя залишив дружині з малими дітьми хату з півпляцом та фільварок із клунею, а старшому синові від першої дружини – город[24]. Швець Матяш Ольшевський передав старшому синові від першої дружини Яну фільварок, дочці Катерині – пекарню з городом на передмісті Завороття, а другій дружині з малими дітьми – «будинок із ділянкою, господарством й усіма хатніми речами»[25]. Дубенська міщанка Катерина Хребтунова чоловікові Левку й синові Олександру заповіла по половині будинку, а зятю Йовхиму

[20] ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 158 зв.–159.

[21] Там само, ф. 1401, оп. 1, спр. 1, арк. 406.

[22] Докладніше про це див.: *Білоус Н.* «Тіло моє грішне, з землі взяте, має бути поховане за звичаєм християнським»: поховання волинських міщан у XVII столітті (у друку).

[23] *Білоус Н.* Заповіти луцьких міщан… – С. 199–200.

[24] ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 99.

[25] *Там само*, арк. 58 зв.–59.

залишила половину волоки поля, решту якої відписала на руський шпиталь[26]. Іван Кладовник дружині Вуксі й синові Данилу залишив по половині свого будинку, де були дві світлиці, чотири комори з кімнатою, сіни, льох, а дочці Марії – город і сад[27]. Острозький купець Олександр Джуса дружині Полонії записав кам'яницю в Острозі, а дочці Олені – сади, волоку поля й сіножаті в Кременці[28]. Луцький лавник Томаш Ясінський дружині залишив усі рухомі й нерухомі речі, двом сестрам відписав 200 зол. пол., братові Юзефу дарував 200 зол. пол. з умовою відправити після його смерті першу мшу, хлопцю Валькові, своєму слузі, залишив коня із сідлом[29].

Наступна частина диспозицій стосувалася рухомих речей. До деяких олицьких тестаментів додавалися посмертні реєстри (інвентарі) майна (щодо решти цих описів не виявлено).

З типових рухомих речей найчастіше згадуються частини гардеробу й тканини. З тестаментів довідуємося про назви окремих частин одягу, його колір, матерію, з якої був пошитий. Найбільше даних про одяг містять акти останньої волі олицьких міщан. Кушнір Юрій Середа старшому синові Пилипу заповів свій підшитий баєю фалендишовий гранатовий жупан зі срібними ґудзиками та срібний пас, «відлитий трохи по-козацьки», а дружині Марині й молодшому синові Кирилу – старий жупан і підшиту баранками бекешку[30]; огородник Ювко заповів старшому синові Омельку старий синій паклаковий жупан зі срібними ґудзиками, старий материнський кожух, нову білу серм'ягу та новий кожух із грубого полотна[31]; швець Матяш Ольшевський синові записав підшиту жовтим кіром і баєю зелену делійку із золотистими шовковими вкрапленнями («zarabiankami») з папуговою шнурівкою із шістьма срібним ґудзиками, а дочці – лазурову паклакову сукню, підшитий попелицями турецький вишневий півчамарок із мухаєру та підшитий шовком червоний чамлетовий кабат[32]; Прокіп Семенович заповів дружині підшитий утепленим полотном блакитний жупан із вишитим червоним листям, старий кожух та інші речі[33]; мечник Григорій залишив своєму учневі Максиму Степановичу «власний лазуровий жупан, у якому сам ходив»[34]. «Захоплення» лазуровим кольором спостерігаємо в багатьох міщан і шляхти того періоду в різних містах Речі Посполитої[35].

---

[26] *Там само*, ф. 33, оп. 1, спр. 1, арк. 464–465 зв.
[27] *Там само,* арк. 264–265.
[28] *Там само*, арк. 419–420.
[29] *Білоус. Н.* Заповіти луцьких міщан… – С. 198.
[30] ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 108.
[31] *Там само*, арк. 99–99 зв.
[32] *Там само*, арк. 58 зв.
[33] *Там само*, арк. 51.
[34] *Там само*, арк. 48.
[35] *Zielecka W.* Majątek ruchomy w testamentach prawosławnych i unitów w Rzeczypospolitej

Підшиті хутром костюми з дорогих тканин (адамашка, оксамит, шовк) у міщанських заповітах трапляються рідко. З хутра найчастіше згадується лисяче й вовче, зрідка – з попелиць і горностаїв.

Важливе місце в заповітах відводилося клейнодам – золотим перстеням, малим срібним перстенцям, сиґнетам із гербами власників, оправленим у золото й срібло ґудзикам, різним жіночим прикрасам тощо. Такі речі трапляються переважно в заможних городян. Як правило, міщани трактували цінні речі як вкладання коштів, відтак вони втрачали значення родинних цінностей і в разі потреби віддавалися в заставу. Олицький хірург Пьотр Бризель, колишній корецький війт, згадує, наприклад, про віддані в заставу три перстені; четвертий, золотий, із рубіном, теж потрапив, як зазначено далі, до місцевого єврея в заставу в сумі 8 зол. пол.[36]

Зброя в тестаментах волинських міщан згадується епізодично, що відрізняє їх від заповітів киян, мешканців пограниччя, для яких зброя і військове спорядження належали до цінних речей. Луцький райця шляхетського походження Криштоф Немиський залишив братові Матвію всю зброю з ладовничкою без срібла та шнурами й ключем, а також велів викупити в пана Григорія Бедонського оправлену сріблом шаблю вагою 3,5 гривни, заставлену в 20 зол. пол.[37]

Натільна й постільна білизна рідко фігурують серед предметів повсякденного вжитку. Частіше вони фіксуються в тестаментах олицьких міщан, де згадуються, зокрема, подушки з наволочками, перини, простирадла.

Із посуду тестатори згадують переважно найцінніший – срібний, іноді – олов'яний. У заповіті заможної олицької міщанки Маріани Слончиної натрапляємо на дві «срібні чашки московської роботи» за 40 зол. пол., три срібні ложки по 5 зол. пол. кожна[38]. Анна Маринська крім срібних ложок згадує олов'яні фляшу й полумисок, півґарнцівку, нову панівку[39].

Меблі (столи, лави, шафи й шафки, скрині для одягу, ліжка) трапляються тільки в інвентарях майна олицьких міщан.

Загалом про рухомі речі інформації менше, ніж про нерухомість. Як видно з тестаментів, рухомі речі займали другорядне місце й переходили в спадок разом із нерухомістю. Заповідаючи дружині будинок із ґрунтом, вижівський міщанин Левко Демкович зазначив, наприклад, що відписує їй усі «дробязки, шаты, фанты от мала и до веля»[40].

Серед записуваних спадкоємцям рухомих речей бувала домашня худоба. Дубенська міщанка Катерина Хребтунова залишила, наприклад, чо-

---

w XVI–XVIII wieku // Białoruskie Zeszyzty Historyczne. – Białystok, 2009. – T. 31. – S. 17.

[36] ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 131.

[37] *Білоус Н.* Заповіти луцьких міщан… – С. 200.

[38] ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 91 зв.

[39] *Там само*, арк. 125.

[40] *Там само*, ф. 32, оп 1, спр 1, арк. 163 зв.

ловікові три воли, дві корови з телятами, бика, білу кобилу з жеребцем, 10 овець, свиню; синові Олександру перепали чотири вівці, три корови, три свині, віл і кінь[41]. Найбільша кількість худоби згадується олицькими міщанами. Мартин Дорошеня, крім будинку на Сухій вулиці на передмісті Залісоччя, записав дружині та малолітнім дочкам Марусі й Паласі гнідого коня, чотири кози, п'ять овець, чотири свині[42]. Яків дочці записав білу корову з телям, а дружині – гніду лису корову з телям від білої корови[43]. Дорота Якубова Гроховська залишила чоловікові й дітям 10 голів рогатого бидла, четверо коней, два жеребці 24 вівці й 21 свиню[44]. Анна Маринська синові Миколаю залишила четверо волів, коня, 8 овець, 7 свиней і 18 зол. пол. на корову, а іншому синові – четверо волів, коня, корову, 8 овець і 7 свиней[45]. Домашня худоба перераховується в усіх олицьких тестаментах, іноді зазначають навіть її масть; тестатори з інших міст рідко згадують про неї.

Невід'ємною складовою майнових розрахунків міщан були різні боргові зобов'язання, квити, переліки заставлених речей. Акти про повернення боргів вписувалися до міських книг. Рідко хто з тестаторів не пише про своїх боржників. Криштоф Немиський згадує кількох осіб, винних йому загалом 158 зол пол.[46]; Стефан Булгак, серед боржників якого були шевський цех, євреї, вірмени й рибалки, фіксує борги на 406 зол. пол.[47]; у тестаменті Катерини Хребтунової ідеться про трьох євреїв, кожен з яких заборгував їй по 100 зол. пол.[48]; Олександр Джуса перераховує борги дубенських і острозьких міщан на суму 370 зол пол.[49] Навіть убога самотня олицька міщанка Анна Черетянчина мала боржників: Вакула Сухорич винен був їй 6 кіп литовських грошів, Івашко Головнич – 2 зол. пол., циган Дмитро в Клевані – копу й Тарас у селі Рахівці півкопи грошів[50].

2.4. Свідки і виконавці тестаментів. Прикінцевий протокол

На відміну від київських, у волинських тестаментах санкція (*sanctio*), тобто погрози на адресу людей, які можуть порушити останню волю або спосіб її виконання, трапляється не завжди. Як правило вона досить коротка. Вижівський міщанин Левко Демкович погрожував порушникам своєї

[41] *Там само*, ф. 33, оп. 1, спр. 1, арк. 464–465 зв.
[42] *Там само*, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 49.
[43] *Там само*, арк. 167 зв.
[44] *Там само*, арк. 170.
[45] *Там само*, арк. 125–125 зв.
[46] *Білоус Н.* Заповіти луцьких міщан… – С. 200.
[47] ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 202.
[48] *Там само*, ф. 33, оп. 1, спр. 1, арк. 464 зв.
[49] *Там само*, арк. 419 зв.
[50] *Там само*, спр. 6, арк. 48.

остатньої волі: «А хто бы мєлъ etc. мо*и* нинє*и*ши доброволны*и* тастамєнтъ и запис вєчисты*и* мєлъ касовати або нарушити, россудится со мною прєд нєлицємєрным и правдивым судиєю на Страшном суди Христовым»[51].

Миляновицький міщанин Єфрем Завадський-Турчинович після санкції додав уточнюючу фразу щодо майнової диспозиції: «А хто бы ся мугъ моєму тєстамє*н*тови противити и важи*л* ся касовати, такови*и* повинє*н* будє зо *м*ною справитися по смєрти моєи в пришло*м* року. Тому ж Сємєнови, брата*н*кови моєму, трєтяя частка фолва*р*ка ω*т* мєжѣ Кирика Хвєсєвича и ω*т* стини до стини»[52].

Після згаданих вище елементів формуляру вписувалася *corroboratio*, в якій підтверджувалися воля тестатора й присутність свідків. Майже всі тестаменти, написані під час хвороби, були усними зізнаннями останньої волі, що складалися перед міським урядом (зазвичай, перед трьома-чотирма урядниками з міської ради й лави). Траплялися випадки засвідчення тестаментів сімома свідками. Такої кількості вимагали, зокрема, норми магдебурзького права, коли засвідчення відбувалися у хворих міщан удома[53].

Екзекуторами (розпорядниками) ставали переважно згадувані в тестаментах опікуни родини покійного, серед яких могли бути й близькі родичі, а також члени міського уряду, духовні особи; іноді на цю роль запрошували земських чи ґродських урядників. Луцький аптекар Войтех Мстиславович просив, наприклад, бути опікунами його дружини й дочки коронного перемиського й самбірського підскарбія Яна-Миколая Даниловича, луцького суфрагана й декана, олицького і тикотинського пробоща ксьондза Станіслава Лозу, луцького каноніка й пробоща фундації волинського воєводи князя Санґушка Бальтазара Тишку, луцького земського суддю Войтеха Станішевського[54].

Присутність при укладенні тестаментів у якості свідків осіб із високим соціальним статусом свідчила про авторитет і соціальний престиж родини помираючого. Удова олицького війта Мартина Більця на ім'я Аполонія просила бути опікунами дітей вікарія олицької колегіати ксьондза Анджея Хромінського, доктора філософії Замойської академії і професора Олицького колегіуму Яна Бжозовського, а також бурмистра Олександра Бобровича, райцю Федора Куриловича й міського писаря Лукаша Гонщевського (11. 06. 1669)[55].

Найчастіше свідками бували міські урядники, яких запрошували до дому помираючого тестатора родичі або й він сам. У тестаменті Левка Демко-

---

[51] *Там само*, ф. 32, оп. 1, спр 1, арк. 165.

[52] *Там само*, ф. 1401, оп. 1, спр. 1, арк. 406–406 зв.

[53] *Groicki B.* Tytuły prawa magdeburskiego / Wyd. *K. Koranyj*. – Warszawa, 1954. – S. 178; *Zielecka W.* Prawo i praktyka testowania w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI i XVII wieku // Czasopismo Prawno-Historyczne. – 2009. – T. 61, zesz. 1. – S. 72.

[54] ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 183.

[55] *Там само*, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 188 зв.

вича про запрошення для засвідчення акту останньої волі «людей добрих» читаємо: «Котори*и* тастамєнтъ умоцняю и пєчатаю остатнєю волєю моєю, и пєчатан єст пєчатю мєстцъкою, що м просила панов якъ духовного и иныхъ люди добрых, панов бурмистров, о подпис руки и о притиснєнє пєчати мєстцко*и*, що они на прозбу мою учинили [и] руки подписали, напєрвє*и* Софрония, свєщєника вижєвского; на котором тастамєнтє єст подписана, що они, пановє бурмистрє, на прозбу мою вчинили, руки свои подписали и пєчат мєстцъкую до того тастамєнъту казали притиснути»[56].

Кінцевий протокол складався з *datum,* тобто інформації про дату й місце складання документа. Далі йши підпис, а в деяких випадках – печатка тестатора чи міська печатка, потім підписи свідків як українською, так і польською мовами.

***

Підсумовуючи, зазначимо, що в XVII ст. міщани оформляли тестаменти майже скрізь на Волині, але записували їх до міських книг тільки за потреби, на вимогу спадкоємців.

Більшість актів останньої волі мають усі складові формуляру. Скорочена формула трапляється в тестаментах незаможних городян або оформлених тестаторами власноруч.

Аналізуючи майнові диспозиції волинських тестаторів, зауважимо, що найважливішою для них цінністю була нерухомість; рухомі речі, які переходили в спадок разом із нерухомістю, займали другорядне місце. Така ситуація була типовою і для міст інших регіонів Речі Посполитої.

Характерною рисою тестаментів волинських міщан XVII ст. була наявність у деяких із них особистісного аспекту. Попри шаблонність формуляру, ці акти певною мірою віддзеркалюють людські долі, а деякі з них є автобіографічними. Міщани згадують, як вони набували статків чи вступали в шлюб, окреслюють родинне коло і навіть пишуть про особисті або сімейні проблеми[57].

Разом з інвентарями майна деякі акти останньої волі дозволяють досліджувати матеріальну культуру й побут городян, містять важливу інформацію про міську топографію.

Попри невелику кількість, тестаменти волинських міщан становлять для фахівців неабияку цінність, оскільки дають багато можливостей для дослідження різних проблем тогочасного суспільства, а отже, заслуговують на ширшу увагу дослідників.

---

[56] *Там само*, ф. 32, оп. 1, спр 1, арк. 164 зв.–165.

[57] Убога олицька міщанка Матіяшова Шевеліна втратила через борги свою нерухомість і нічого не залишила малолітньому синові, але зазначила: «хто буде ласкавий, нехай візьме собі після моєї смерті й виховає мого сина Хвеська, а я за того буду Бога просити і він відслужить, коли виросте».

Наталья Белоус. **Завещания волынских мещан XVII века: источниковедческий анализ**

В статье представлено источниковедческий анализ актов последней воли волынских мещан XVII ст. Данный комплекс источников еще не находился в поле зрения исследователей. На сегодняшний день сохранилось немного более ста этих текстов, они представляют источниковедческую ценность для историков, филологов, этнографов. Автором рассмотрено формуляр и структуру документов, определены их особенности и характерные черты.

Ключевые слова: завещания мещан, источниковедческий анализ, формуляр, структура документов.

Natalia Bilous. **The Testaments of Volhynian Bourgeois in the 17th Century: A Fontological Analysis**

In the current article is presented the fontological analysis of the acts of Last will of Volhynian bourgeois in the 17th century. Besides the sufficientness of this corpus of sources, it has not been studied yet. There are about a hundred of those texts survived until now. Those manuscripts could be interesting for historians, linguists, and ethnographers. The Author explored the form record and the structure of those documents, revealed the special, exclusive, and typical features.

Key words: the testaments of bourgeois, fontological analysis, record form, the structure of documents.